

Jana Petřicová

Náboženská komunikace v kyberprostoru

/návrh projektu pro kurz SOC913/

Technologický vývoj s sebou přináší množství změn v oblasti lidského chování a myšlení, jež mají zjevný dopad na sociální a kulturní život. Nezanedbatelné hodnoty, které s sebou moderní technologie nesou, jsou determinovány širokým sociálním prostředím včetně technologií samých. Jedním z významných problémů, se kterými se humanitní a sociální vědy musí v současné době vyrovnat, se tedy stává otázka, zda a jak mohou informační a komunikační technologie (ICT) ovlivnit náboženský život. Jaké komunikační prostředí představuje pro nová náboženská hnutí (NNH) kyberprostor? Je kyberprostor prostředím, ve kterém dochází ke změně komunikace náboženských obrazů a symbolů? Je náboženská komunikace v kyberprostoru skutečně něčím specifická? Mohou mít digitální technologie vliv na mediaci náboženských symbolů a hodnot, významů a identit? Úkolem projektu je tedy popsat některé fenomény související s aktivitami nových náboženských hnutí v rámci počítačově mediované komunikace (CMC), strategie těchto hnutí v jejich přístupu k internetu (příp. WWW) a specifické změny komunikace náboženských schémat (pokud k takovým dochází), které jsou spojeny s prezencí NNH v kyberprostoru.

Jako *nová náboženská hnutí* (NNH) je obecně označována řada marginálních náboženských skupin, které vychází z periferní oblasti mainstreamové společnosti, ve své věrouce kombinují elementy různých náboženských tradic a často přitahují zájem veřejnosti. NNH je poměrně zavedené vědecké označení společenství veřejností vnímaných jako „sekty,” případně „destruktivní kultury.”¹ Implicitně negativní označení NNH je částečně produktem mediálních reprezentací aktivit těchto religiózních uskupení. V této souvislosti budou otevřeny a interpretovány některé otázky zahrnující vztah náboženství a také nové formy a změny náboženské komunikace.

¹ „Nová náboženská hnutí“ budou pro účely projektu představovat religiózní uskupení, která vznikla po druhé světové válce a jsou aktivní v ČR a USA.

Na příkladech tří NNH (Scientologie /SC/, Vesmírní lidé Sil Světla /VL/ a Haré Kršna /HK/) se budu snažit poukázat na nejednoznačnost chápání internetu jako prostředku náboženské komunikace. Můžeme považovat přístup např. Douglase Kellnera za utopický, když poznamenává, že "(...) nové technologie mohou být použity k prohloubení demokracie a posílení moci jednotlivců" (Kellner 1998: 181), v perspektivě některých NNH je ale uvedená teze zcela namíste, což je patrné zejména z jejich snahy využívat informační a komunikační technologie k vyvolání revoluce sociálních vztahů. Lze identifikovat NNH (např. VL), která představují svoji vlastní kyberutopickou vizi kulturní harmonizace a nových komunit, kterých je třeba dosáhnout - lidstvo musí pokračovat ve svém duchovním vývoji, pro nějž je internet ideálním komunikačním médiem a nástrojem k dosažení duchovní dokonalosti. Jiná NNH jsou ve svém přístupu k novým médiím poměrně skeptická (SC, HK) a jejich vztah k internetu spíše poukazuje na neudržitelnost utopických vizí této digitální technologie jako spojnice mezi kulturami či náboženstvími. Internet je potom chápán „profánně," přičemž tento pohled víceméně vychází ze základní logiky kapitalismu, z korporáční ideologie globální komunikace. Druhý z uvedených přístupů koresponduje s tezí Elisabeth Reidové, která píše:

“Bylo by chybou považovat internet za inherentní demokratickou instituci nebo předpokládat, že jeho využití povede k rozšíření osobních svobod a zlepšení mezilidských vztahů. (...) lidé [se] začali rozdělovat do nových kategorií s novými symboly statusu, a také vytvářet nové jazyky sociální dominance a subordinace (...) a sociální hierarchie, které mohou být stejně omezující a despotické jako některé z hierarchií existujících ve fyzickém světě.”

(Reid 1998: 33)

V projektu koncipovaném jako případová studie se budu zabývat zkoumáním využití kyberprostoru, s jehož pomocí se NNH pokouší adresátům (příp. svým členům či klientům) zprostředkovat vlastní, tj. klasickými médii nezakreslené informace o svých aktivitách - náboženská komunikace v kyberprostoru.

- Je kyberprostor skutečně prostředím sloužícím ke změně komunikace náboženských obrazů a symbolů? Stále totiž přetrvává předpoklad, že penetrace kyberprostoru vede ze strany NNH k vyšší míře persvaze potenciálních členů či klientů. Přitom tradiční způsob získávání nových členů (přednášky, distribuce vlastních materiálů širší veřejnosti) se zdá být

využíván v neztenčené míře.

- Náboženské skupiny, které zůstanou mimo kyberprostor, se postupně přemění v uzavřená „ghetta“ – technologie nelze ignorovat a změny, které s sebou přinášejí, jsou nevratné. Dochází tedy v rámci internetu k vytváření jiných přístupů a jiných očekávání, které se zásadním způsobem liší od přístupů k tradičním médiím, a které by mohly vést k novým způsobům komunikace (odlišnostem ve vztahu ke komunikování)? V kyberprostoru jsou řešeny a interpretovány „teologické“ otázky, stanoviska a praxe, ale také otázky kolem kontroverzí, které určitá NNH vytváří, a to za účelem objasnění postoje NNH k danému předmětu.
- Můžeme hovořit o odlišnostech českého kyberprostoru jako komunikačního prostředí? Zdá se totiž, že se uvedená NNH v České republice projevují a prezentují odlišným způsobem, než v zemi svého původu.

Výsledek takového projektu by mohl být přínosným příspěvkem k tématu debaty o nových technologiích a tzv. síťové společnosti. Dopad nových technologií a nových způsobů komunikace musí být uváděn ve vztahu k procesům sociální a kulturní změny v pozdně moderní společnosti, a ke změnám, které předpokládají nové a často nejasné podmínky formace komunit a identit. Zdá se však, že zapojení se do on-lineové komunity nevede k opouštění fyzické církve nebo k odvracení se od „reálného“ světa.

V první části práce se proto budu zabývat vztahem náboženství a globalizace, který se projevil zejména při utváření obrazu NNH vstupujících nově na český náboženský trh. I když se Česká republika stále řadí k nejméně religiózním zemím v Evropě, je možné říci, že na našem území působí mnoho netradičních náboženských uskupení a jejich přítomnost vyžaduje také výzkum náboženské komunikace on-line. Nová náboženská hnutí, která budou podrobena výzkumu (SC, VL, HK), se v České republice za dobu svého působení stala předmětem mnoha diskuzí, v nichž se objevovaly otázky kolem pojetí náboženské svobody až po kontroverzní témata „psychické manipulace sekt“. Je třeba také podotknout, že aktivitám Scientologie

a Vesmírných lidí nebyla zatím věnována dostatečná pozornost ze strany české vědecké veřejnosti (o kyberprostoru nemluvě), a to i přes skutečnost, že se obě skupiny představují odlišně, než by bylo možné očekávat od hnutí lidských potencií s důrazem na epistemologický individualismus (SC) nebo UFO kultu zdůrazňujícího tělesnost a sexualitu (VL) či neohinduistických kontrakulturních enviromentalistů (HK).

Ve druhé části práce bude dále provedena obsahová analýza českých a amerických webových stránek vybraných NNH na základě postupů vypracovaných k danému účelu. K tomu mě vede skutečnost, že se jmenované skupiny maximálně snaží využívat internet za účelem objasňování své nauky a poskytování vlastních (tj. jinými médii nezkreslených) informací potenciálním věřícím. Zatím se jako nevhodnější z hlediska metodologie (i vzhledem k problematice náboženství) jeví práce Wirtha a Schweigera (1999). V rámci projektu bude dále navázáno na výzkum vývoje kyberprostorového náboženského diskurzu, který v několika posledních letech provádí Anastasia Karaflogka, která se svou typologií snaží obsáhnout rozdílné přístupy, postoje, aplikace a funkce náboženství a náboženské komunikace v kyberprostoru. Platnost interpretace závěrů bude patrně ověřována na základě hloubkových rozhovorů s webmastery a konzumenty stránek.

Vybraná literatura:

Baym, Nancy (1995) "The Emergence of Community in Computer-Mediated Communication" in Jones, Steven (1995, ed.) *CyberSociety*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Beckford, James A. (1999) "The mass media and New Religious Movements" in Wilson, Bryan R. a Cresswell, Jamie (1999, eds.) *New Religious Movements. Challenge and Response*, London: Routledge, s. 103 - 119.

Castells, M. (2003) *The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society*, Oxford: Oxford University Press.

Crane, David (2000) "In Medias Race: Filmic Representation, Networked Communication, and Racial Interpretation" in Kolko, Beth E.; Nakamura, Lisa a Rodman, Gilbert B. (eds. 2000) *Race in Cyberspace*, London: Routledge, s. 87 - 116.

Dawson, Lorne L. (2001) "Researching Religion in Cyberspace: Issues and Strategies," <http://religiousmovements.lib.virginia.edu/cesnur/dawson.html#1>[08.07.2001].

Hadden, J.K. a Cowan, D.E. (eds., 2000) *Religion on the Internet. Research Prospects and Promises*, London: JAI Press.

Herman, A. a Sloop, John H. (2000) "'Red Alert!' Rhetorics of the World Wide Web and 'Friction Free' Capitalism" in Herman a Swiss (eds., 2000) *The World Wide Web and Contemporary Cultural Theory*, London: Routledge, s. 77-98.

Hoover, S. M. a Lundby, K. (eds., 1997) *Rethinking Religion, Media and Culture*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Karaflogka, Anastasia (2002) "Religious Discourse and Cyberspace" in *Religion* 32 (2002), s. 279-291.

Kellner, Douglas (1998) "Intellectuals, the New Public Spheres, and Techno-Politics" in Toulouse, Chris a Luke, Timothy W. (eds., 1998) *The Politics of Cyberspace. A New Political Science Reader*, London, New York: Routledge, s. 167- 186.

Lunenfeld, Peter (ed., 1999) *The Digital Dialectic. New Essays on New Media*, Cambridge: MIT Press.

Mitchell, Jolyon a Marriage, Sophia (eds., 2003) *Mediating Religion. Conversations in media, religion and culture*, London: T&T Clark.

Petřicová, Jana (2003) "www.cosmic-people.com - Religion and Technology in the Czech Republic," přednáška na konferenci Sacred Media 2003, Jyväskylä, Finsko.

Reid, Elizabeth (1998) "The Self and the Internet: Variations on the Illusion of One Self" in Gackenbach, Jayne (ed., 1998) *Psychology and the Internet. Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications*, London: Academic Press, s. 29 - 42 .

Robins, Kevin a Webster, Frank (1999) *Times of Technoculture. From the information society to the virtual life*, London: Routledge.

Tyrell, H., Krech, V. a Knoblauch, H. (eds., 1998) *Religion als Kommunikation*, Würzburg: Ergon Verlag.

Whittle, D.B. (1997) *Cyberspace. The Human Dimension*, New York: W.B. Freeman.

Wilson, Bryan R. (1990) *The Social Dimensions of Sectarianism*, Oxford: Clarendon Press.

Wirth, Werner a Schweiger, Wolfgang (1999, eds.) *Selektion und Internet. Empirische Analysen zu einem Schlüsselkonzept*, Opladen.